क्र.नं. ४० व्याकरण 1640

-५.८|व्या ४०

रामचंद्र-प्रबोध-चंद्रिका

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंदिर
क्रमांक ४०
हस्तलिखित ग्रंथ संग्रह

(१)

॥श्रीगणेशायनमः॥श्रीरामंवंदे॥हरिहरगुरुभक्तःसर्वलोकानुरक्तस्त्रिभुवनगतकीर्त्तिःकांतिकंदर्पमूर्त्तिः॥रणरिपुगणकालो
बैजलक्षोणिपालोजगतिजयतिदातासर्वकर्मविदाता॥१॥चंद्रावतीवदनचंद्रचकोरविक्रमादित्यभूपतनयोनयमंत्रवेत्ता॥
चौहानवंशतिलकःपटनाधिनाथोराजाचिरंजयतिबैजलदेवनामा॥२॥रामोमेभिहितंकरोतुसततंरामंभजेसादरंरा
मेणापहृतंसमस्तदुरितंरामायदत्तंधनं॥रामान्मुक्तिरभीप्सितासरभसंरामस्यदासोस्म्यहंरामेरंजतुमेमनःकरुणया
भोराममामांपालय॥३॥श्रीमद्बैजलदेवेनरामभक्तिरतात्मना॥इतिचिंतितमेकालेकदाचित्तिष्ठतासता॥४॥अस्थिवज्रमयं
यस्ययस्यचर्मचवर्मवत्॥सदधीचिःसकर्णोवानातिष्ठत्[illegible]चिरंभुवि॥५॥नसंप्रतिशरीराणिनराज्यानिधनानिच॥तेषांस्वर्ग
गतानांवैकीर्त्तिर्जागर्तिभूतले॥६॥पद्मिनीपत्रजलवत्संसारास्सर्वमस्थिरं॥कीर्त्तिरक्षरसंबद्धास्थिराभवतिभूतले॥७॥इह
लोकेसुखंयेनपरलोकेपिजायते॥तदेवशस्यहकर्मकर्त्तव्यंदूरदर्शिना॥८॥संसारांभोधितरणंरामनामानुकीर्त्तनं॥रामनामा
न्वितास्तस्मात्क्रियाक्रियतेमया॥९॥बालकानांप्रबोधायतोषायविदुषामपि॥आकल्पमपिसंसारेकीर्त्तिसंस्थापनायच॥१०॥

प्रबो॰
१

चिंतयन्निति निर्यातो क्रीडं तं श्रीहिराधरं ॥ श्रीमान्वैजलभूपालो विलोक्यैस्य ब्रवीत्सुतं ॥ ११ ॥ विद्यया धोलते राज्यं विद्यया जीयते
रिपुः ॥ विद्ययाज्ञायते कृत्यं विद्यया लभते यशः ॥ १२ ॥ विद्ययाज्ञायते धर्मो धर्मेणार्थः प्रजायते ॥ अर्थेन जायते राज्यं सुखं राज्ये
न जायते ॥ १३ ॥ विद्या पितेव हितकृत् विद्या मातेव रक्षिका ॥ विद्या प्रियेव सुखदा विद्या कल्पलतोपमा ॥ १४ ॥ धनानामेव सर्वे
(2) षां विद्याधनमनुत्तमं ॥ वर्द्धते दीयमानं यन्नातराये विनश्यति ॥ १५ ॥ न चैर्न गृह्यते रोषादायादैर्न विभज्यते ॥ भस्मैर्न भुज्यते क्वा
पि न च संगुप्यते क्वचित् ॥ १६ ॥ विद्याधनविहीनो यः स कापुरुष उच्यते ॥ तस्माद्धि द्यार्जने पुत्र यत्नं कुरु निरंतरं ॥ १७ ॥ यावन्न राज्य
गर्वस्ते यावन्न विषये ग्रहः ॥ यावन्न यौवनमदस्तावद्विद्यामुपार्जय ॥ १८ ॥ औदार्यधैर्यगांभीर्यशौर्यादिगुणसंयुतः ॥ विद्याविन
यसंपन्नः सर्वेषां भवति प्रियः ॥ १९ ॥ दानेन दयया चैव युद्धेनाजकर्मणा ॥ दानवीरो दयावीरो युद्धवीर इति श्रुतिः ॥ २० ॥ दधीचिर्दा
नवीरोभूद्दयावीरः शिबिर्नृपः ॥ हंमीरो युद्धवीरो भून्निर्दर्शनममीत्रयः ॥ २१ ॥ स्वकर्मणैव पुरुषः प्रतिष्ठाधिष्ठितो भवेत् ॥ यथा कृ
ष्णश्च रामश्च परशुरामश्च पौरुषात् ॥ २२ ॥ इह राजा चरेकश्च प्राक्तनेन स्वकर्मणा ॥ इह दुःखं सुखं वापि भुंक्ते प्राक्तनकर्मणा ॥ २३ ॥ स्वर्गं च

(2A)

नरकं चापि भजते निजकर्मणा ॥ स्वकृतः कर्मपाशोयं सर्वेषां सुहृदस्त्ययः ॥२४॥ एवं वदंतं पितरं विनीतः श्रीहिराधरः ॥ कृतांजलिपुटो
भूत्वा सव्रीडं इदमब्रवीत् ॥२५॥ माता पितृभ्यां विरसं परिणामे सुखावहं ॥ तिक्तं कटु कषायं वा भेषजं पीयते सुतः ॥२६॥ श्रवणांजलि
नापीनमुपदेशामृतं मया ॥ आज्ञाप्यतां मया देव किमिदानीं विधीयतां ॥२७॥ श्रीमान्वैजलभूपालः श्रीहिराधरबालकं ॥ सुप्रीयपरि
तुष्टात्मा सुनमित्यवदत्सुतं ॥२८॥ नीतिविद्यारूढा विद्या चद्रे राज्ञाभ्यर्हितेसदा ॥ तयोरप्यधिका नीतिराज्ये हि ध्रियते यया ॥२९॥ क्रियाका
रकविज्ञाना नीतिः सम्यग्विविच्यते ॥ स्वादित्यादिपरिज्ञानाद्बुद्धिस्ताद्धि विवर्धते ॥३०॥ विना व्याकरणं वाणी रमणी रमणं विना ॥ विवेकं
च विना लक्ष्मीर्न सुखाय कदाचन ॥३१॥ तस्माद्व्याकरणं पूर्वं पठ [illegible] वद्धय ॥ पश्चान्नीतिं पठित्वा तं राज्यं भज यथासुखं ॥३२॥ शांतिं राज्यां
गसेनां गत्रिवर्गोपायषड्गुणान् ॥ यथा कालं हि युंजानो राजा राज्यां हरक्षति ॥३३॥ क्रियाकारकसंबंधज्ञानमुत्पद्यते यया ॥ उक्तं स्याप्रक्रि
यास्सेयं त्वया संप्रतिपद्यतां ॥ प्रबोधचंद्रिका नाम रामचंद्रसमाश्रिता ॥ अज्ञानतिमिरध्वंसकारिणी चित्तहारिणी ॥३५॥ बहवः प्रक्रिया
ग्रंथाः संति चेत्सन्तु कास्क्षतिः ॥ मालतीमधुनः क्वापि मधुपानां मधुव्रतं ॥३६॥ विभक्तिज्ञानतो यस्मात्स्वबोधः प्रतिपद्यते ॥ तस्मादिहप्रथ
स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि च ॥ राज्यांगानि ७ प्रकृतयः पौराणां श्रेणयोपि च ॥ संधिर्नाविग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः ॥ षड्गुणाः ६ शक्तयस्तिस्रः प्रभावो
हमंत्रजाः ॥ क्षयः स्थानं च वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनां ॥ भेदो दंडः साम दानमित्युपाय चतुष्टयं

चतुष्टयं। [illegible]स्वर यपाशतं [illegible]नागस्था [illegible]तुर्विधं=

॥२॥ सतो विभक्तिः प्रतिपद्यते ॥३७॥ स्वादिस्त्यादिर्विभक्ती द्वे स्वादौ सप्त विभक्तयः ॥ एकद्विबहुसंज्ञानि वचनानि च सप्तसु ॥३८॥ प्रथमा च
द्वितीया च तृतीया च यथाक्रमं ॥ चतुर्थी पंचमी षष्ठी सप्तमी चेति ताः क्रमात् ॥३९॥ प्रथमैव विभक्तिः स्यादुक्ते कर्तरि कर्मणि ॥ अ
नुक्ते कर्मकर्त्रादौ द्वितीयाद्या विभक्तयः ॥४०॥ तत्रोक्ते कर्तरि यथा रामो जयति वैरिणं ॥ रणे रामौ च रामाश्च जयतश्च जयंति च
(3) ॥४१॥ संबोधनेऽपि प्रथमा विभक्तिर्भवति ध्रुवं ॥ यथा हे राम हे रामौ हे रामा इत्यनुक्रमात् ॥४२॥ हेशब्देन विनापि स्यात्क्वचि
दंतेऽपि हे भवेत् ॥ यथा राम प्रसीद त्वं राम हे त्वां भजाम्यहं ॥४३॥ इत्युदाहरणं दत्तमुक्ते कर्तरि केवलं ॥ अथोदाहरणं किंचिदुक्ते कर्मणि दी
यते ॥४४॥ न जीयते न जीयेते न जीयंते रणांगणे ॥ रामो रामौ च रामाश्च शत्रुभिश्चेति निश्चितं ॥४५॥ प्रथमा तस्य कर्तुश्च कर्मणश्चानु
गम्यते ॥ संख्याहौरनुरक्तस्य न कदापि निबुध्यतां ॥४६॥ अनुक्ते कर्मणि भवेद्द्वितीया सा निगद्यते ॥ रामं रामौ च रामांश्च भजाम्यहं राम
महर्निशं ॥४७॥ अनुक्ते कर्तरि भवेत्तृतीया करणेपि च ॥ यथा रामेण रामाभ्यां रामैर्वा जीयते रिपुः ॥४८॥ करणे दीयते किंचिदुदाहरण ॥२॥
मुत्तमं ॥ रामः शिरांसि शत्रूणां निकृंतति शितैः शरैः ॥४९॥ अनुक्ते संप्रदाने स्याच्चतुर्थी सा निगद्यते ॥ फलं रामाय रामाभ्यां रामेभ्यो द

(3A)

नमुक्तैः ॥५०॥ अनुक्ते स्यादपादाने पंचमी सा विधीयते ॥ यथा रामाच्च रामाभ्यां रामेभ्यो मुक्तिरीप्सिता ॥५१॥ अनुक्ते स्या
त्सुसंबंधे षष्ठी तस्या उदाहृतिः ॥ रामस्य रामयोश्चापि रामाणां कीर्तिरुत्तमा ॥५२॥ अनुक्ते चाधिकरणे सप्तमी जायते यथा
॥ रामे च रामयोश्चापि रामेषु [illegible] र्विहारिणी ॥५३॥ इत्यकाराहनयोर्दनासप्तस्वपि विभक्तिषु ॥ केनचित्कारणेनासौ वन्यत्राव
स्थितिर्यथा ॥५४॥ शीङः स्थासामधिपूर्वाणामाधारः कर्म तद्यथा ॥ अधिशेते वनं रामो अध्यास्ते चाधितिष्ठति ॥५५॥ अन्व
धिप्रतिशब्दानां योगे कर्म भवेद्यथा ॥ अधिरामं रमेरामं भातिधावति मे मनः ॥५६॥ अनुरामं प्रति दिनं मानसं मे प्रसीदति
॥ कालाध्वनोश्च संयोगे दिनं क्रोशं निषीदति ॥५७॥ अंतरेणांतरायोगे द्वितीया स्याद्विनापि च ॥ नमुक्तिर्जायते रामं मंतरेणांत
रा विना ॥५८॥ समयानिकषाहाधिगुपर्यध्यधः सामपि ॥ अरः अदयोगे च भवेद्वितीया समुदाहृतिः ॥५९॥ काननं समया रामो
निकषा भरतः पुरी ॥ हा सीता विपिने भूत्वा रावणं धिग्जहार यः ॥६०॥ हरमूर्ध्नीमुपरि गंगा भाति हरेरपि ॥ अधिपादांबुजमधो रा
मपादमहं भजे ॥६१॥ आरामपादमभितः प्रयाति क्रियते मया ॥ रामभावसति स्वांतं मदीयं नावसीदति ॥६२॥ क्रियाविशेषणं

कर्मनपुंसकमपीष्यते ॥ यथाग्निःकैशैमनिद्रांलंकांरामोविलोकते ॥ ६३ ॥ तृतीयाजायतेहेतौनथेत्थंभूतलक्षणे ॥ रामभक्त्या
भवेन्मुक्तीरामश्च्यापुनकानने ॥ ६४ ॥ साहार्थेचयथारामोलक्ष्मणेनसहागतः ॥ विनायोगेयथारामोलक्ष्मणेनविनानहि ॥ ६५
३ तृतीयासंप्रदानार्थेनिंदाचेत्तदुदाहृतिः ॥ मालादास्यतिपापीयःब्राह्मणःसंप्रयच्छति ॥ ६६ ॥ चतुर्थीगमनार्थस्यधातोः
कर्मणिवायथा ॥ जगामरामश्चंद्रोसौवनायपितुराज्ञया ॥ ६७ ॥ तादर्थ्येपियथादारूरामरूपायतिष्ठति ॥ क्रियायोगेयथारामो
(५) भोजनायप्रवर्तते ॥ ६८ ॥ नमस्वस्त्याद्वियोगेचयथारामायतेनमः ॥ स्वस्तिरामायदेवावास्वाहापित्रेस्वधासदा ॥ सीताविरहरिक्तो य
पिरामोलंरावणारये ॥ वषट्कारार्थेचतुर्थीस्यान्मन्यकर्मण्यनादरे ॥ ७० ॥ यथात्वाहंतृणंमन्येमन्येत्वाहंतृणायवा ॥ तथाचचतु
र्थ्यूरुच्यर्थधातोःप्रीतोभवेद्यथा ॥ ७१ ॥ रामायरोचतेनित्यसु[illegible]पास्यवधोद्यमः ॥ ईप्सितेस्पृहधातोश्चरामायस्पृहयाम्यहं ॥ ७२ ॥
धारे उत्तमर्णेधारेस्तुतुभ्यं [illegible] स्वंधारयाम्यहं ॥ क्रोधादेःकर्मणिस्यात्सारामःकुप्यतिशात्रवे ॥ ७३ ॥ क्रुध्यसस्त्यतिद्रु[illegible]लस्मार्ष्य द्य
तिसंगरे ॥ रामःशत्रुगणायेति ॥ चतुर्थीसमुदाहृता ॥ ७४ ॥ पंचमीजायतेहेतौरामान्मुक्तिःप्रजायते ॥ भयहेतौयथारामात्बिभेतिरावणः ॥ युधि
७५ ॥ यतस्त्राणंयथातत्ररामत्रायस्वमांभयात् ॥ यतोधीतेयथाधीतेरामाद्वेदशमांजनिः ॥ ७६ ॥ यतोजन्मयथागंगाहरिपादात्प्रजायते ॥ ३

तु

तस्मादुत्कर्षकृत्त्रस्यायेथारामो वरोन्यतः ॥७७॥ वारणं चयतस्तत्रयथा दुर्विनयात्सिता ॥ तमयं वारयत्येषरामो मां नरकार्णवात् ॥७८॥ अन्या
र्थापिप्रयोगेपियथा न्योरामईश्वरात् ॥ भिन्नः कृच्छात्सजात्स्वशा भिन्नोरामा द्विभीषणाः ॥७९॥ रामान्नैवेतरः सेव्यो नु चुरामात्तरेरवं ॥ दिग्दे
शकालयोगे च यथामासरवेग्रिंतिर्मम ॥८०॥ उत्कृष्टास्वपिमेज्ञेयं पदुन्नाराज्यमुत्तमं ॥ रामो सो लक्ष्मणाज्जेष्ठो विनायोगेपि दृश्यते ॥८१॥ वि
(5A) नारामान्नमुक्तिस्यादधनः स्वाप्रकर्षेणेततः ॥ पंचमीस्याद्यथारामः सा[illegible] राज्ञ्यस्तनेपुरी ॥८२॥ स्मरणार्थस्यधातोर्वाषष्ठी कर्मणि तद्यथा
॥ स्मराभिरामचंद्रस्यचरणांभोजयोरहं ॥८३॥ हिंसार्थस्य यथा[illegible] ज्ञो रुद्धवादयसत्वं ॥ पितरं स्विकुलतीत्याद्विज्ञेयं सर्वत्र पंडितैः ॥८४
तदर्थधातोः कारणे षष्ठी वा जायते यथा ॥ दत्तो रामः फलैर्नव फला[illegible]वनैर्वसन् ॥८५॥ अनादरे च षष्ठी स्यात्सप्तमी च यथा तव ॥ पश्य
तो हरुतिद्रव्यं तस्करस्त्वयि पश्यति ॥८६॥ निर्धारणे च षष्ठी स्यात्[illegible]मी च यथा वरः ॥ रामो नृपाणां शूराणां नृपेषु अपि धनुर्धरः ॥८७॥
कृत्ययोगेथ वा षष्ठी भवेत्कर्तरि तद्यथा ॥ रावणस्य पुरी लंका गन्तव्या रामभूपतेः ॥८८॥ सप्तमी स्तुतियोगे स्यात्स्तुतिरामे कुतो भयं ॥ सत्सार्थ
योगेपियथा रामेन रभीर्न हि ॥ निमित्तात्कर्मयोगेपि शार्दूलं हंति चर्मणि ॥ निमित्तेपि यथा मुक्तौ रामो प्यस्ते ब्यतेमपा ॥९०॥ क्रियया चेक्रियालक्ष्या
तत्र स्यात्सप्तमी यथा ॥ मथिरवादति रामो गमन्नप्याचामस्कायागतः ॥९१॥ एवं सर्वेषु लिंगेषु विभक्ति वचनेषु च ॥ उक्तानुसारिविज्ञेयमुदाहरणमुत्तमं ९२

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

बो ४ इति० ॥ विभक्तिचंद्रिकामध्येसमाप्तास्वादिचंद्रिका ॥ १५ ॥ ॥ श्रीशंवंदे ॥ अर्थेस्वादिविभक्तीनामुदाहरणमुच्यते ॥ अथत्स्युःपुरुषास्त्यादेःप्रथ
मोमध्यमोत्तमौ ॥ १ ॥ एकद्विबहुसंज्ञंचत्रिषुस्याद्वचनंत्रयं ॥ उदाहरणमेवेषांरूपमाविर्भविष्यति ॥ २ ॥ प्रथमःशेषयोगेचयुष्मद्योगेचमध्यमः ॥
उत्तमोस्मद्योगेचगम्यमानेप्ययंविधिः ॥ ३ ॥ यथाजयतिरामोरीन्रामौचजयतोरिपून् ॥ रामाजयंतिसंग्रामेदुर्जयान्वैरिणांगणान् ॥ ४ ॥ जयसित्वं
रिपून्रामजयथोरीन्युवांरणे ॥ हेरामोयुधिहेरामायूयंजयथवैरिणः ॥ ५ ॥ अहंजयामिरामस्यभक्त्यान्तरकमागतं ॥ आवांजयावःशत्रूनो जयामो
(५) वयमुत्तमं ॥ ६ ॥ त्यादीनांनवपूर्वार्धेपरस्मैपदमुच्यते ॥ उत्तरार्धेनवज्ञेयमात्मनेपदसंज्ञकं ॥ ७ ॥ परस्मैपदमादिष्टंधातोःकर्तर्येकेवलं ॥ यथाखा
दतिरामोपंलक्ष्मणेनसहौषधं ॥ ८ ॥ आत्मनेपदमादिष्टंभावेकर्तरिकर्मणि ॥ तत्रभावेयथारण्येरामेणाबतन्यते ॥ ९ ॥ यथाकर्मणिरामेणजी
यतेशत्रुरुद्धतः ॥ यथाकर्तरिरामस्यज्ञोभजतेसुखमिंदुवत् ॥ १० ॥ सकर्मकाःकर्मग्राहाधातवोहिविधामताः ॥ सकर्मकाणांधातूनांत्यादिःकर्म
णिकर्तरि ॥ ११ ॥ अकर्मकाणांधातूनांभावेकर्तरिजायते ॥ रम्यतेरामचंद्रेणरामोसौरमतेवने ॥ १२ ॥ यथाकर्तरिरामोसौसर्वान्जयतिवैरि
णः ॥ यथाकर्मणिरामेणजीयतेशत्रुरुद्धतः ॥ १३ ॥ प्रधानेकर्मणित्यादि[illegible]जयितेहिद्विकर्मकं ॥ यथारामेणसीतेषानीयतेनिर्जनंवने ॥ १४
अप्रधानेदुहादीनांयथारामेणदुह्यते ॥ पृथिवीतत्वलंरत्नंयाचतेसमरेरिपुः ॥ १५ ॥ मयावरुध्यतेदुग्धोश्रीरामपदपंकजं ॥ मीतपापध्यते

(5A)

रामःपंथानमतिभीतया॥१६॥भिक्ष्यतेलक्ष्मणोमासौरामोनुग्रहमुत्तमं॥रामेपाचीयतेपाथोगंगासंभाष्यतेनुजः॥१७॥ज्ञास्यतेलक्ष्मणोधर्मंदंज्य
तेदुर्जनोधनं॥मथ्युतेजलधीरत्नमेवमादिकमद्भुतं॥१८॥कर्तृकर्मणिगत्यादौहेतौस्वीयेचकर्मणि॥यथादशरथेनाधरामोपंथ्याप्यतेवनं१९
ओदनःपच्यतेविप्रेरामचंद्रपाधीमता॥क्राम्यतेघोटकाःशूरैःसेवकैर्याप्यतेधनं॥२०॥भावकर्मोभयकर्तृस्वस्सादयःकेचनाधुना॥कुथ्यतेक
तेरिवरःखलःस्नेहोविलीयते॥२१॥उत्पद्यतेगुरौस्नेहोरामायंभ्रियतेवने॥वाचमाजन्यतेरामःस्त्रायतेभक्तमासनः॥२२॥जायतेरामचं
द्रस्यपुरवकांतिःप्रतीयते॥दिव्रपतेसेवकुंकोथःसन्यासीज्ञास्यतेद्विजः॥२३॥रज्यतेसुमतीरामेभ्रियतेखड्गमस्त्रधृक्॥दीपःप्रक्षीर्य
तेरात्रौखिद्यतेविरहीजनः॥२४॥रामप्रपूर्यतेविम्बंकीर्त्यानैवविनश्यते॥त्रसोयंज्ञाक्ष्यतेयुधेरामायपीयतेपयः॥२५॥ज्ञास्त्रेवेबुध्यतेरामः
सेनान्यंमन्यतेगदं॥रामेग्नत्तृप्यतेहंतुंहयमेखिरहातुरः॥२६॥[illegible]यते[illegible]चासौलीयतेपर्यावेशमनि॥उड्डयतेप्रपतःपक्षीमतिरेषाप्रमीय
ते॥२७॥दीप्यतेचंद्रमारात्रौसमुद्रैस्मात्प्रपूर्यते॥थौसत्स्यासस्यतेरामेकाद्वपाचम्रियतेकृती॥२८॥एनाद्दवाणिरूपाणिभवेयुर्भावकर्म
णोः॥अन्यान्यपिपथाप्राप्तमद्भुतंस्वयमेवचे॥२९॥इतिवैजलभूपालबालबोधस्यचंद्रिका॥विभक्तिचंद्रिकामध्येसामाप्तास्यादिचंद्रिका॥ ॥

(6) तुं १

अथषट्कारकाणीतकथ्यंतेकथितान्यपि॥ अर्थान्वितो विभक्तीनां कारकत्वेमिदंश्रिताः॥१॥ कर्त्ताकर्मचकरणंसंप्रदानंतथैवच॥ अपा
५ दानंतथाधारइतिषट्कारकाणिवै॥२॥ सकर्त्तायःक्रियांसाक्षात्तुसाधयतिसर्वतः॥ तत्कर्मक्रिययाप्राप्तुं विषयीक्रियतेतरां॥३॥ क्रिया
विध्यतेयेनकरणंतदुदाहृतं॥ संप्रदानंतदेवस्य ध्येस्मैसम्यक्प्रतीयते॥४॥ यदपादीयतेभूतंतदपादानमुच्यते॥ यत्रैवध्रियतेसर्वंसएवा
५. धारमुच्यते॥ स्वतंत्रहेतुकर्मोक्तामुक्तकर्तेतिपंचधा॥ उदाहरणमेतेषां रूपमाविर्भविष्यति॥ स्वतंत्रकर्त्तासभवेन्निरपेक्षःक्रियासुयः॥ यथा ६
राम भजाम्यहंभक्त्यारामःप्रसीदति॥७॥ सहेतुकर्ताभवतिकुर्वंतंकारयेत्तुयः॥ यथायातिवनंरामःपितातंयापयत्यदः॥८॥ गतिबुध्यत्रानार्थे
पुत्राब्दकर्मस्वकर्मसु॥ अहेतौयोभवेत्कर्त्तासहेतौकर्मजायते॥९॥ गमनार्थेयथारामोवनंगच्छतिधार्मिकः॥ रामंदशरथोराजाविपिनं
श्री गमयत्यसौ॥१०॥ वेद्योगमिनार्थेषुप्रतिषेधोभवेद्यथा॥ जानकीनयतेभीमान्ययाध्यारघुनंदनः॥११॥ जनकोनाययत्येनांसीतांरामेणधीम
ता॥ एवंबाहिरुराहार्यमत्ताबुध्यर्थधातुषु॥१२॥ लक्ष्मणोबुध्यतेकार्यंरामस्तंबोधयत्यदः॥ भक्षणार्थेयथारामोभक्तंभुंक्तेस्वधातुरः॥१३॥
रामंभोजयतिप्रीतासीतासघृतमोदनं॥ भक्षणार्थेनिषेधस्याद्दादिखाद्योस्तुतद्यथा॥१४॥ रामोन्नंमत्तिसीतातंत्ररामेणादयतीक्षितं॥ एवं
खादतिरामोन्नंतेनखादयतेप्रिया॥१५॥ शब्दकर्मस्तुरामोसौशास्त्रंपठतिबुद्धिमान्॥ तंगुरुःपाठयत्येवंनिषेधोह्वयतेयथा॥१६॥ रावण ५

(6A)

ह्यति श्रीमान्न रामस्तं रावणं रिपुं ॥ रामेण ह्याययत्येनं महाबल विभीषणः ॥१७॥ अकर्मस्तथा रामः शेते तं शाययत्येय सौ ॥ सीता निषधः कंदेश्व
तथात्राब्सायते रपि ॥१८॥ यथासौ क्रंदते सीता सीत्तयाक्रंदयसौ ॥ रामचंद्रस्य विरह एवं च ग्लायते रपि ॥१९॥ हरते श्च करोते रप्यभिवा दिदृशो
रपि ॥ धिकं स्य कथितः प्राज्ञैस्तयोर्द्वा ह्रियंते मया ॥२०॥ पाथेयं रामचंद्रस्य लक्ष्मणो हरति स्वयं ॥ हारयेत्येष पाथेयं लक्ष्मणं लक्ष्मण नवा ॥२१ य
करोति लक्ष्मणः कार्यं रामः कारयति द्रुतं ॥ लक्ष्मणः कार्यमखिलं लक्ष्मणो नेति वा भवेत् ॥२२॥ अभिवादयति रामो यं गुरुं हन्तो पुनः पुनः ॥ अभि
वादयते रामं गुरुं रामेण वापिता ॥२३॥ लंकां पश्यति रामो यं रामं दर्शयते कपिः ॥ लंकां रामेण वेत्ये यमुदाहरणमुद्धृता ॥२४॥ उक्तादन्यत्र कर्म
स्य वेहेतौ कर्तु श्च कर्मता ॥ पाचकः श्वपचं संतं पाचके पाचयत्य सौ ॥२५॥ कापयस्तेष भूदूत दापयत्येष तेन वै ॥ इत्येवमादिको ज्ञेयम
नुक्तमपि बालकैः ॥२६॥ कर्मकर्तापि यथा राम ओदनः पच्यते स्वयं ॥ उक्तकर्ता यथा रामो रावणो हंति सायकैः ॥२७॥ अनुक्तकर्तापि यथा राम
णा हन्यते रिपुः ॥ सर्वत्र चोक्त प्रथमा तृतीया चानुक्त कर्तरि ॥२८॥ निवर्त्यं च विकार्यं च प्राप्यं चेति त्रिधा भवेत् ॥ कर्म तत्र प्रथमं ज्ञेयं मीलिता नी
मिलितादिना ॥२९॥ आनिवर्त्य ह्रियसूर्यतां निवर्त्यमुदाहृतं ॥ यथा राम पटं तंतु स्तंतुवायः करोत्यह ३०॥ घटयामि सुवर्णा निरामचंद्रस्य
कुंडले ॥ इत्यादि निर्वस्यमिदमनुक्तमपि चेष्यते ॥३१॥ विकृतं क्रियते पद्मताहि कार्यमुदाहृतं ॥ रामः कांडं लुनाति सः कांडकारोति कोशली ॥

= प्सितं =

१॰ सिध्यमेवान्यतोयत्तुप्राप्यतेतुप्राप्यमीदृशं ॥ यथास्मरामिरामंचरामचंद्रंनमाम्यहं ॥ ३३ ॥ धृष्टंदर्पत्रयमूढात्मासीतांहरतिरावण ॥ क्रोधांधःस्वा
६ दतिविषमितिप्राप्यमनीदृशं ॥ ३४ ॥ द्रुमिसतानीप्सितंप्राप्यंयथाबालाःक्षुधातुराः ॥ भुजंगेमस्रजंस्कान्तेफलंधूलिमलीमसं ॥ ३५ ॥ कष्टे
मेदुह्यतेदुग्धंगोरेषाचपयस्विनी ॥ इत्येवाकथितंप्राप्यमुक्तंचेत्यवगम्यतां ॥ ३६ ॥ उपयोगनिमित्तंयत्तदेवाकथितंमतं ॥ कर्तृकर्मयथारा
मः सीतांकारयतीप्सितं ॥ ३७ ॥ करणंद्विविधंप्रोक्तंबाह्यमाभ्यंतरंयथा ॥ शरीरावयवादौयत्तुतदाभ्यंतरमुच्यते ॥ ३८ ॥ तद्भिन्नंबाह्यमाख्या
तंतयोर्बाह्यंनिगद्यते ॥ रामोरावणमधान्निबिकंततिद्वैतैःशरैः ॥ ३९ ॥ अयोध्यांदोलयायातिजानक्यासहराघवः ॥ आभ्यंतरंयथारामं
(३) मानसेननमाम्यहं ॥ ४१ ॥ संप्रदानंत्रिधाप्रोक्तंप्रेरकंचानुमंत्रकं ॥ अनिराकर्तृकंचेतितत्रप्रेरकमुच्यते ॥ ४२ ॥ मुक्तिंभक्तायरामोसौद
दातिकरुणान्वितः ॥ मह्यंमुक्तिंप्रदेहीतिप्रेरणात्प्रेरकंमतं ॥ ४३ ॥ अथानुमंत्रकंकिंचित्तदुच्यतेतापसैर्वने ॥ रामायातिथयेदत्तंफल
मलंयथाविधि ॥ ४४ ॥ अप्रेरणात्प्रवृत्तस्यचानुमंत्रककर्मणा ॥ अनुमंत्रंभवेदेतदनिराकर्तृकंयथा ॥ ४५ ॥ पंचोपचारान्रामाय
भक्तलोकःप्रयच्छति ॥ अनिराकरणादेतदनिराकर्तृकंमतं ॥ ४६ ॥ अपादानंद्विधाप्रोक्तंचलंचाचलमेवच ॥ चलादपांगानारीणांजाति
यातिविषमंविषं ॥ ४७ ॥ अचलंचयथाहुस्तात्पर्यारामपतत्यघः ॥ हिमाद्रेरागतागंगासमुद्रंद्रुतमुच्छितं ॥ ४८ ॥ चतुर्धाचाधिकरणंत ६
= सीतावलोकनेरामंनयनांतेनसस्मितं ॥ सोनुरागकटाक्षेणरामःसीतांविलोकते ॥ ४९ ॥ ५

(7A)

त्राभिव्यापकंयथा ॥ रामभक्तेभवेन्मुक्तिःसीतायांचपतिव्रतं ॥ ४९ ॥ तदोपश्लेषिकंरामरामानूसिंहासनेस्थितः ॥ सास्मितंवीक्षतेभयोवैदेहीं
ह्मामनेस्थितां ॥ ५० ॥ अथवैषयिकंरामोयोध्यायांवसतिस्वयं ॥ वनेवसतिसिंहश्चशार्दूलोगिरिगव्हरे ॥ ५१ ॥ अथसामीपिकंरामःकपि
सैन्यसमावृतः ॥ अवात्सीत्सागरेघोरेगंगायांवसतिस्वयं ॥ ५२ ॥ संबंधस्यनद्याव्दृत्तेःकारकत्वमिहोच्यते ॥ कारकंहिक्रियाहेतुःसंबं
धस्याप्रधानता ॥ ५३ ॥ साक्षात्क्रियाभिसंबंधंकारकंहिविदुर्बुधाः ॥ स्वातंत्र्यस्यविवक्षायांसर्वालीपचातिसेवकः ॥ ५४ ॥ पाचकःपचति
स्यादौयथास्वातंत्र्यतोभवेत् ॥ नतथाच्चापिसंबंधेयथारामस्य सेवकः ॥ ५५ ॥ इतिश्रीवैजलभूपालकृतौकारकचंद्रिकायांबोधचंद्रि
कायांवैसमाप्तारामनामतः ॥ ॥ स्यादिभिस्तद्धितैःकृद्भिःसमासस्त्वभिधीयते ॥ पदेयकारकंतत्रप्रथमैववचनान्यतः ॥ १ ॥ उक्तानांच
पदार्थानांत्याद्यैःसंख्यैवगृह्यते ॥ कृत्तद्धितसमासेश्चलिंगसंख्यादिभक्तय ॥ २ ॥ पश्यरहसिरामेणसानुरागेणसादरं ॥ प्रीयंतेप्रेय
सीयाचःकथारसमहोदराः ॥ ३ ॥ रिपूञ्जयतिरामोयंरामेणाजीयतेरिपुः ॥ सीतामुखेननर्त्यितेपूर्णेंदुविकचांबुजे ॥ ४ ॥ रामोमुक्तोकार
कःसीताकामिकाकारकंकुले ॥ अत्रकर्तरीत्येवलिंगादिभक्ततेतरां ॥ ५ ॥ रामश्चवैयाकरणःसावैयाकरणीवधूः ॥ तेहैवकरणं
सैन्यमिदंभवतिधीतः ॥ ६ ॥ कृतप्रणामोरामोयंकृतप्रणामकंकुले ॥ सीताकृतप्रणामैषासमासःकारकेकृतः ॥ ७ ॥ प्रकृतिविकृतिश्चापि

या

नै मो

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(8) = अप्रधानेदुहादीनांहेतौकर्तुश्वकर्मणि॥१७॥ अयोध्यांनीयतेसीतारामेणगुरुकर्मणा॥ ३
स्यादुक्ताचेयदातदा॥वाचकैः प्रकृतेः संख्यागच्छतेविकृतेर्नहि॥६॥जायंतेसंततवोरामः पदः स्वर्णानिकुंडले॥ क्रियंतेरामचंद्रस्यपत्स्यंतेश्रा
लितंडलाः॥८॥तंतवोरामचंद्रस्यपदीभूतोश्वनडलाः॥ कृत्वाक्वोदनमित्यादेलिंगादिकमपोष्यते॥१०॥ प्रधानेकर्मणिभवेदुह्यादेवको
या हिद्विकर्मणाः॥रामायंच्यतेमुक्तिंसयासंसारभीरुणा॥११॥ रामोपयाच्यतेपिश्रावनंसरावशात्मना॥ गुरुणाप्रणयतेशिष्यःशास्त्रंचाभो
ज्यतेपयः॥१३॥ व्यवस्थाविशेष्यंस्याद्यवदेदकमञ्चहु॥ नद्विशेषणमाख्यातरामोदाशरथिर्यथा॥१४॥ विशेष्यस्यत्रियाछंगं विभक्ति
वचनेचय॥ तानिकार्याणियोज्यानिविशेषणपरेबुधैः॥१५॥ यथादाशरथीरामोमांरक्षतुसमंततः॥ कौसल्यानंदनंवंदेरामचंद्रं
कृपार्णवं॥१६॥ शरण्येनचरामेणदुर्जयोरावणोजितः॥ जनकनंदनारामायवरशालिने॥१७॥ रामाद्धैकोदंडाद्भिभेति
धि युधिरावणः॥ रामस्यरावणानीकवालस्यचविक्रमः॥१८॥ रामेविहरतिस्फीतनिविनयश्रीहरेर्निज्ञं॥ जानकीवदनांभोजमधुपानम
धुव्रतं॥१९॥ यत्राहृश्यविधेयत्वंतत्रायांनियमोनहि॥ नतुस्यादमहल्लिंगमजहद्वचनंचयतु॥२०॥ रामभक्तिःप्रमाणस्याकरुणाभाज
नेहरिः॥ मुक्तिस्तत्रमियंकाशीद्युजहल्लिंगमीदृशा॥२१॥ रामदाराश्वसीतेयंस्त्रीतवाप्सरसः खलु॥ रामभक्तिर्मुक्तिगेहमेहवचनंविदं॥
॥२२॥ बहुश्रीहिसमासेपिस्वलिंगाभिजहत्सता॥ सर्वत्राव्दाविशेषस्यलिंगादिकमुपास्तते॥२३॥ अंगीकृतप्राणोपंरामोवीक्षितदारकः॥अ
मा

(8A)

नाव तावत्तरायस्तकसोय मित्यधिगम्यतां ॥२५॥ उपमानोपमेयत्वं स्याद्भेदे लिंगसंख्ययोः ॥ अभिन्नैव विभक्तिः स्यादुपमानोपमेययोः ॥२६॥
लिंगभेदे यथा राम पलीग छतिसालसा ॥ मत्तमातंगवत्सा मेनुवाक्यपरपुष्टवत् ॥२७॥ यथा वचनभेदे च कंदर्प इव सुंदरः ॥ यूयं युवानेरा
मस्य भक्ता अहमिवोत्तमाः ॥२७॥ त्वं राम मिव पश्यामि रामेणेव त्वया जिताः ॥ दुर्जेयाः शत्रवः सर्वे रामायेव नमोस्तु ते ॥२८॥ त्वत्तो रामादि
वत्कुध्यादेया बिभ्यति शत्रवः ॥ रामस्येव तव द्युषा कीर्तिस्त्रैलोक्यगामिनी ॥२९॥ त्वयि राम इव प्रीतिं भजते सकला जनाः ॥ एकं लिंगं त्रयेपि स्या भ
धं द्वचनं क्रियते पि च ॥३०॥ विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः संख्येयसंख्ययोः ॥ संख्यार्थे तु यदा संख्या स्तदा द्वित्वादिके भवेत् ॥३१॥ विंशती राम
भक्तास्युर्विंशती राम भक्तयः ॥ सहस्रं राम भक्तास्युः शतं रामस्य भक्तयः ॥३२॥ लक्षं च राम भक्तास्युः कोटी रामस्य भक्तयः ॥ संख्या यत्र
यदा संख्या स्तदा द्वित्वादिकं भवेत् ॥३३॥ यथा विंशतयस्तिस्रो [illegible]शतानि च ॥ चत्वारि भक्तयस्तिस्रः स्त्रस्ते सैन्यानि कोटयः ॥३४॥ स
वी मुच्चयेन वाक्यं चेद्द्वन्द्वो न द्वयोश्च वा ॥ अंगं च यत्र भिन्ना संख्यवाचकानां विकल्पनः ॥३५॥ श्रीरामश्चैव सीता च वनं गच्छति गच्छतः ॥ राम
श्च लक्ष्मणश्चापि भरतश्च प्रयान्ति च ॥३६॥ अयोनिवृपुरीस्त्रीयां जितजितारुवच ॥ पुरुषेषु त्रिषु भवेद्यश्च स्यात्पुरुषः परः ॥३७॥ समु
च्चयेस एव स्यात्संख्या चापि तदा भिन्ना ॥ यथा राम सीता त्वं गच्छ योनिर्जने वने ॥३८॥ रामत्वमहमप्याशु गच्छाम गुरुआसनात् ॥ अहं च त्वं

श्री

चरामश्चग्रामो निर्जनं वनं ॥ ३९ ॥ प्रथमादिक्रमादेवमुत्क्रमोच्चारितेपि च ॥ मुख्यो गौणो लाक्षणिकः प्रयोगस्त्रिविधो मतः ॥ ४० ॥ मुख्य
(१) स्वार्थेन संपन्नो यथाव्याख्रो रघूद्वहः ॥ गुणयोगाद्भवेद्गौणो रामः क्रोधे विषं महत् ॥ ४१ ॥ खरं प्रति यमो रामोऽसिंहस्या दूषणं प्रति ॥ स्वार्थे
न्वयस्य बाधेन तात्पर्यस्यानुरोधतः ॥ ४२ ॥ लक्षणा कथ्यते साथ द्विधा स्यात्संप्रयोगतः ॥ जहत्स्वार्थाजहत्स्वार्था तत्राद्या कथ्यते यथा ॥
४३ ॥ स्वार्थस्त्यागो भवेद्यत्र जहत्स्वार्थेति सा यथा ॥ रामो वसति यामायां यमुनायां जनार्दनः ॥ ४४ ॥ यष्टीः प्रवेशय खड्गाश्च खड्गा वदन्ति संस
दि ॥ यत्र स्वार्थापरित्यागो जहत्स्वार्थेति सा यथा ॥ छत्रिणो यांति समीकाराः ॥ काकेभ्यो दधि रक्ष्यतां ॥ पदार्थेप्यपदार्थोपि तात्पर्याल्लक्ष
ग्रं णान्वयः ॥ ४५ ॥ एवं सर्वो व्यवहारमनुत्क्रमपि बालके ॥ जातिव्यक्तिपरत्वेन द्विधा शब्दः प्रवर्तते ॥ ४६ ॥ तत्र जातिपरत्वं च यथा त्वं भोज
४८ यातिथिं ॥ अत्रैकत्वमतंत्रं स्याद्बहो जनेनातियोगिता ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्युक्ते श्रोत्रिया भोजयत्यसौ ॥ जात्या भोजयितुं नैव शक्यतेस्मि
स्यवधायसः ॥ ४९ ॥ त्रैतेषु भोजयत्याशु तात्पर्यावधारणे ॥ तात्पर्यविषये शब्दः प्रमाणमिति निश्चितः ॥ ५० ॥ श्रोता तदनुसारेण
शाब्दबोधे प्रवर्तते ॥ विशेष्यक्रियया यस्य उक्तकर्मादिकं पुनः ॥ ५१ ॥ विशेषणक्रियाप्याह तदेति विनिश्चितं ॥ यथा भुंक्ते वनेरा

वै

(9A)

मः त्रयातिसहभार्यया ॥ रामेणगम्यतेयोध्यावनात्भुक्त्वाफलानि च ॥ उक्तमेवोक्तंतांयातिकश्चिदुक्तमनुक्ततां ॥ ५३ ॥ अनुक्तमपिचो
क्तंस्यात्क्वचिदेवपदांतरैः ॥ ओदनः पच्यतेहृद्योमयासत्पुरुषेणहि ॥ ५४ ॥ आरूढवानरोवृक्षाछिद्यतेदृश्यतेपि च ॥ पटोयंत्रासिको
भातिरामेणापरिधीयते ॥ ५५ ॥ कर्दादिभिर्यद्द्वोक्तंस्याद्देयपितदेवहि ॥ नत्यंतंचनटोरामोविलोकयतिकौतुकी ॥ ५६ ॥ धात्रर्थेवैय्या
करणंत्राब्धान्पश्यतिलक्ष्मणः ॥ आरूढ्यानमेवक्षंरामः पश्यतिसादरं ॥ ५७ ॥ कृतादिनोकर्मैवदनुक्तंस्यादिनाभवेत ॥ नत्यतेगी
यतेरंगोनटेन । स्थीयतेक्वचित् ॥ ५८ ॥ भोकृप्रचतिरामायमो[illegible]आंगतः ॥ समभक्तः समानीयरामंपूजयतिस्वयं ॥ ५९ ॥ इत्या
धनुक्तमेवस्यादनुक्तमिवबुध्यतां ॥ कर्मजप्रत्ययेनान्यत्क्वचिदप्युच्यते[illegible]यया ॥ ६० ॥ कृष्टोनउद्घ्यते[illegible]गवांगोधयवापयः ॥ भ
पोवयान्यतेमुक्तीरामाद्रामस्यरामके ॥ ६१ ॥ पाच्यतेरामचंद्रे[illegible]पचकेनोदनोद्भुतः ॥ क्वचित्कालादिकंचैवसत्वेनान्यस्यकर्मणः ॥ ६२
रामेणाश्रूयतधर्मोमासंगीतंचगायते ॥ कांतोकुगम्यतेक्रोत्रोकांतयास्निग्धचेतसा ॥ ६३ ॥ अन्यस्यकर्मणोसत्वेकालाद्यपिगृहक
६७ र्मजः ॥ कुंभकर्णेनस्वप्यतेषण्मासारामभूभुजा ॥ वनेद्वादशवर्षाणिस्थीयतेगुरुवासतः ॥ ६४ ॥ इतिवैजलभूपालकृतप्रबोधस्यचं
द्रिका ॥ अनुक्तचंद्रिसम्यक्समाप्तानिमनोहरा ॥ ॥ समासः षड्विधोनाम्नातत्पुरुषस्ततत्पुरुषसंज्ञा ॥ कर्मधारयसंज्ञश्चबहुव्रीहिस्त

न

नी

का

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

थैवच्च ॥१॥ द्विगुर्द्वंद्वोव्ययीभावः प्राधान्यं च चतुर्विधं ॥ पर्वोत्तरोभयान्येषां पदार्थानां विकल्पनात् ॥२॥ द्विप्रधानस्तत्पुरुषस्तत्र पूर्व
१ प्रधानके ॥ प्रधानतात थापूर्वका पश्चापरकायवत् ॥३॥ अथोत्तरपदार्थस्य प्राधान्येस्तेवकः ॥ द्विप्रधानस्तथा कर्मधारयोपि भवेद्य
था ॥४॥ रामः पुरुषसिंहोयं पूर्वप्राधान्यमीदृशं ॥ नीलोत्पलमिवास्याक्षि इत्युत्तरपदार्थता ॥५॥ द्विप्राधान्यं बहुव्रीहिरुभयत्रपरत्र
ग च ॥ तत्राचान्यपदार्थोयः प्राधान्ये तन्निर्दिश्यते ॥६॥ स्मरतरामो हृ[…]मित्रामुभयपत्रपदार्थके ॥ प्राधानता यथा द्विजाः पंचषाः सप्तषास्तथा
॥७॥ उभयोः पदयोर्द्वंद्वे प्राधान्यं स्याद्द्विगोरपि ॥ गुरुत्वादेवतारा[मलक्ष्म]णौ वनगामिनौ ॥८॥ त्रिपद्ली पंचषट्लौ चेत्यादिबोद्धव्यमुत्त
त्र मैः ॥ त्रिप्रधानोव्ययीभावस्तत्र पूर्वपदार्थके ॥९॥ उत्तरस्मिन्प्राधान्य[…]स्मिं प्राधान्यमिहतत्वः ॥ यथोरामे तिष्ठामि लक्ष्मणस्यपदं ज्ञांव प
चं चः ॥१०॥ उत्तरत्र यथा नैव संसारे त्रसुखप्रति ॥ अन्यत्रे यथो[…]ोंगे देशोतिज्ञोभिनः ॥११॥ एवमितिप्रकारेण प्राधान्यं कथितं
मया ॥ समासानां पुनश्चैषां चालुविध्यं निगद्यते ॥१२॥ स्यान्नित्यत्वमनित्यत्वं लुक्त्वं चालुक्त्वमेव च ॥ तत्र नित्यः समासोयं कुं
(10) भकारो ह्युलावकः ॥१३॥ अनित्यो राजपुरुषो राज्ञः पुरुष एव च ॥ लुक्समासो यथा रामः स्मृतः पुरुषपुंगवः ॥१४॥ अलुक्समा
सश्च यथा कंठेकालो महेश्वरः ॥ अथैषां च समासानां भेदः प्रत्येकमुच्यते ॥१५॥ तत्र प्रधानतत्पुरुषो विभक्तीनां च भेदतः ॥ स्याद्यथ ९

= नमेद्गान्तु भयं क्वचित् ॥ १८ ॥ भवेत्षष्ठीतत्पुरुषो रामभक्तोऽभवाम्यहं ॥ स्यात्सप्तमीतत्पुरुषो २
मानतत्पुरुषः पूर्वकायोऽधरांगकं ॥ १६ ॥ स्याद्द्वितीयातत्पुरुषो धन्यो रामःश्रितः पुमान् ॥ स्यात्तृतीयातत्पुरुषो यथा धान्यार्थ ईष्यते ॥ १७
(10A) स्याच्चतुर्थीतत्पुरुषो यूपदारु विराजते ॥ स्यात्पंचमीतत्पुरुषो भक्तिशौर्योऽमुराद्भिवः ॥ १९ ॥ नञ्तत्पुरुषो द्वेषपयथानैको हमिप्रियः ॥
कर्मधारय एव स्यात्सप्तधा स निगद्यते ॥ २० ॥ विशेषणपूर्वपदो यथा नीलोत्पलं वरं ॥ विशेषणोत्तरपदो यथा विद्वत्वस्तु चिकः ॥ २१ ॥
विशेषणोभयपदो यथा शीतोष्णमद्भुतं ॥ उपमानपूर्वपदो रामचंद्रः स्मरोत्तमः ॥ २२ ॥ उपमानोत्तरो रामचंद्रः पुरुषकेसरी ॥ संभाव
नापूर्वपदो यथा रामधनं मम ॥ सप्तधा स्याद्बहुव्रीहिर्द्विपदस्त्रयपदस्तथा ॥ २४ ॥ प्रथमार्थं विहायासौ भवेत्सप्तसु विभक्तिषु ॥ सदानुर
क्तरामो हं चिरसेवितराघवः ॥ २५ ॥ उपनीतबलं रामो ह्यहं विगतकल्मषः ॥ कृतभणामो रामोऽयमित्यादि द्विपदो भवेत् ॥ २६ ॥ अपि
बहुपदः कश्चिद्बहुव्रीहिर्निगद्यते ॥ पराक्रमार्जितयशा रामचंद्रो महीपतिः ॥ २७ ॥ सुग्रीवकृतसंबोधो विक्रमाहतरावणः ॥ संख्यो
त्तरपदो यस्तु बहुव्रीहिर्निगद्यते ॥ २८ ॥ उपविंशा नुपत्रिंशा वरा मा नैव भजाम्यहं ॥ संख्योभयपदो द्वित्रा रामा मानुवर्जिताः ॥ २९ ॥ सहपू
र्वपदश्चायं सानंदो रघुनंदनः ॥ व्यतीहारः प्रहारश्च यथा युद्धं सुसंमतं ॥ ३० ॥ केशाकेशि स्फवीरायां दंडादंडि समीहितं ॥ दिगंतरा
= रामभरोपवानहि ॥ २३ ॥ अवधारणापूर्वपदो ५

न विषयोयथादिक्पूर्वं दक्षिणा ॥३१॥ उपमुत्तरपूर्वास्या दिशं दक्षिणपश्चिमा ॥ द्विगुर्द्वंद्वोऽनेकवङ्ग्रावो नैकवङ्ग्रा बितान्वितः ॥३२॥ आ
१० धीयथापंचपूली ॥ त्रिअंगी चक्रतुत्रयी ॥ यथानानेकवद्भावो त्रिलोकाश्चतुर्दिशः ॥३३॥ अथद्वंद्वसमासश्च चतुर्धा संनिगद्यते ॥ स
मुच्चयान्वाचययोः समासो नैव विद्यते ॥३४॥ इतरेतरयोगोऽयं यथा गोरामलक्ष्मणे ॥ रामलक्ष्मणशत्रुघ्ना अयं तिरिपुमंडली ॥३५॥ स
माहारो यथा ह्यंगखपटहं शोभते पुना ॥ भेरीमृदंगपटहं शब्दं जनयति स्फुटं ॥३६॥ द्विधास्यादव्ययीभावो नाम पूर्वपदो यथा ॥ सु
खप्रतिसंसारे न सुखप्रतिमे गेहे ॥३७॥ स्यादव्ययपूर्वपदो यथा स्यादुपतारणं ॥ अभिरामं मनो मेघ तिष्ठत्यति सुखान्वितं ॥३८॥
(११) इतिवेजलभूपालकृत बाबोधस्य चंद्रिका ॥ तस्या मेषासमासस्य समासानां च चंद्रिका ॥ ॥ तद्धितास्त्रिविधा ज्ञेयाः केचित्
सामान्यवृत्तयः ॥ केचिदव्ययसंज्ञाश्च केचिद्भावार्थवाचकाः ॥१॥ सामान्यवृत्तयस्तत्र कथ्यंते केचनाधुना ॥ तदस्यास्तीति
रूपवान् रामो गुणवती प्रिया ॥२॥ अर्कचक्रगुणवत्कमेवं सर्वं प्रबुध्यतां ॥ चंद्रलमाम चंद्रोसौ चंद्रलमामवल्लभा ॥३॥ वत्स
लो रामचंद्रो यं मांसलः सुंदिलस्तथा ॥ लोमशः पामनः सीता लोमशालो मशांकुले ॥४॥ पिच्छिलापदवीमाद्योरामः प्राज्ञी चतद्रधू ॥

(11A)

हि

प्राज्ञोराम कुलं श्राद्धं वा चौरो बालो रिपुर्द्रुहः ॥ रामो सौहृलुरः सीला मधुरं राम भाषितं ॥ उष्ट्रं जलपात्रं स्यान्मुख रोरा
मभक्तिभाक् ॥६॥ केशवो राम चंद्रश्च केशवा राम वल्लभा ॥ मणिवो राम भद्रोयं सीलेयं हैरण्यवा ॥७॥ रजस्वला । मेष ऊर्णा
वधूटीयं रामो लोकरूषी वलः ॥ धनी राम श्च धानिनी सीना वधनिलत्कुलं ॥८॥ धानिको राम चंद्रोयं धानिका धनिकं पुरुषः
कुलं ॥ यशस्वी राम चंद्रोयं जानकी च यशस्विनी ॥९॥ मायावी रावणो रामो मेधावी स्त्रग्वि तत्कुलं ॥ दंडिणो विष्णुणः स
स्याद्वाग्मी रामुस्तु रावणः ॥१०॥ वाचालो व्यालि वाचाटो वाचालालकृपूरलं ॥ फलिनो वृक्ष एवात्र फलिनी रामवाटिका
॥११॥ बर्हिणायं मयूरश्च बर्हिणं तत्कुलं वरं ॥ शृंगारकोव षष्ठ्येव धेनुः शृंगारिका तथा ॥१२॥ शीतालुः पुरुषः स्त्री च
शीतालु कुलमुत्तमं ॥ एवमुष्णालुरन्वेष्यो वातूलश्च न शस्यते ॥१३॥ तस्यापत्यमिति स्यर्थे वासिष्ठो भार्गवो मुनिः ॥
वासिष्ठी भार्गवी कन्या वासिष्ठ भार्गवं कुलं ॥१४॥ एवं कौरव्य मित्यादि बोद्धव्यमिति सर्वतः ॥ निवासार्थे जानपदः पांचाली
माथुरास्तथा ॥१५॥ आपत्यार्थे दाशरथि मारुती रावणिस्तथा ॥ नाडायन्याश्वलायन्यो गार्ग्यो वात्स्यादयस्तथा ॥१६॥

१३॥ वैनतेयश्च गांगेयस्त्रीभ्य इत्यादयस्तथा॥ चाटकैरश्च गोधारो गोधेरः क्षत्रियस्तथा॥१७॥ ज्ञेयं कौरव्य इत्यादि भवार्थे
तत्र कथ्यते॥ मूर्धन्यः कंठ औष्ठ्यश्च तालव्यादि शारीरलः॥१८॥ दुर्गंधिश्च सुगंधिश्च पूतिगंधिस्तथैव च॥ फलितो
पुष्पितो वृक्षः फलिता पुष्पिता लता॥१९॥ तदस्य जातमित्यर्थे नभे स्तारकितं तथा॥ तेन ख्यातो वित्तचणो वित्तचंचुस्त
(१२) थैव च॥२०॥ अयमेवातिनायते स्यर्थे तत्कथ्यते धुना॥ पटीयश्च पटीयांश्च रामः सीता पटीयसी॥२१॥ गरीयांश्च गरी
यश्च श्रेष्ठः श्रेयांस्तथैव च॥ अयं पटुतरो रामस्तथा पटुतमश्च यः॥२२॥ पटुकल्पः पटुदेश्यः पटुदेशीय इत्यपि॥ असमासो
भवेदेव प्रकारवचने तथा॥२३॥ पटुजातीय इत्यादिकं भवेत्॥ प्रमाणे जानुदघ्नं च जानुद्वयसमित्यपि॥२४॥ राम
जानुमात्रं जलमिदं जानुदघ्नी नदी त्वियं॥ तत्र नियुक्त इत्यर्थे रामदौवारिको जनः॥२५॥ दौवारिकीवरतनुर्दौवारिकमि ॥१३॥
दं कुलं॥ तं नदीभ्रातितेनो पिजयन्ती स्यर्थगोचरे॥२६॥ आक्षिकादि भवेत्साधुः सक्तेदाधिकं भवेत्॥ सामान्यवृत्तयः प्रो
क्ताः कथ्यंते व्ययसंज्ञकाः॥२७॥ यतः प्रभृति रामोयं सेवितश्च तसामया॥ ततः प्रभृति कालस्य भीतिरुस्य घेते नहि॥२८॥

यत्र रामस्य सेवास्यात्तत्रमंगलमिष्यते ॥ अधुना सेव्यते रामइदानीं सेव्यते यथा ॥ २९ ॥ एतर्हि सर्वथा रामः सेव्य मित्थं
कथं पुनः ॥ पुरस्तात्सेव्यते रामः सद्य एवाद्य धार्मिकैः ॥ ३० ॥ परेद्युः सेव्यते रामश्चान्येद्युः सेव्यते मया ॥ एषमश्वपुरु
(128) षैश्च परारिश्च निषेवितः ॥ उत्तराद्दक्षिणाचैव पश्चाद्दुपरिष्ठ स्थितः ॥ उपरिष्टाच्च पूर्वेण दक्षिणास्युत्तरेण च ॥ ३२ ॥ द्विधा
द्वैधं त्रिधा त्रैधं किं तरास्कतरां तथा ॥ अव्ययाः कथिता एते कथ्यंते भाववाचकाः ॥ ३३ ॥ पटुत्वं पटतारामे गरिमा हृद्यते
महान् ॥ शौर्यं धैर्यं च गांभीर्यं सौभाग्यं राम भूभुजि ॥ ३४ ॥ ज्ञानेयं रावणे यत्र कोपेयं कपियूथपे ॥ प्राजापत्यमाश्वपत्यं
पौरोहित्यादयस्तथा ॥ ३५ ॥ आश्वमौष्ट्रं च कौमारं कैशोरं यौवतं तथा ॥ द्वैहायनं च मौनं च स्थाविरं मार्दवादयः ॥ ३६ ॥ मा
नोज्ञकं चाकुलकं रामणीयकमित्यपि ॥ आचार्यकादयः प्राक्ताभावार्थास्तद्धितामया ॥ ३७ ॥ अतः परं कृतः केचित्कथ्यं
ते लिप्रयत्नेन तु ॥ इति वेंजल्लभूपालकृतप्रबोधस्य चंद्रिकातस्या मेषा समाप्तास्यात्तद्धितचंद्रिका ॥ ॥ श्री ॥
कृत स्त्रिषपि च तं तं भावे कर्मणि कर्तरि ॥ तत्र भावे यथा रामे विजयो विनयस्तथा ॥ १ ॥ न पादमः रामश्चापि विग्रहो न तु वि

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

ग्रहः॥आदरा धारस्तथा रामे योगस्यागादयस्तथा॥२॥पचनं हरणं स्नानं पवनं कारणादयः॥भुक्तिर्मुक्तिः कृतिश्चैव गीतिरि
॥२॥ त्यादयस्तथा॥३॥पारणा वेदने स्यादि चिकीर्षत्यादयस्त्रियां॥जीगीषा रामचंद्रे च बुभुक्षा बालके तथा॥४॥छिदा भिदा वि
दा चैव जरा भ्रमरले यस्त्रियां॥अथ कर्मणि भावे च कथ्यंते केचनाधुना॥५॥सकर्मकात्कर्मणि यथा तीर्णो रामेण सा
गरः॥निर्जितो रावणो वैरी सीतानीता पुरी निजा॥भावे यथा कर्मकेभ्यः स्थितं रामेण कानने॥कृसंभूमौ निशि सदा
(13) रमितं सीतया तथा॥७॥अयोध्यां च गतो रामः कर्तरि स्यादिगम्यतां॥लव्यादयः कर्मणि च भावे च निवसंत्यमी॥८॥त
त्र कर्तरि वा षष्ठी दृश्यते तद् दृशा ह तिः॥स्तंकारा मेण गंतव्या राम चंद्र महीपते॥९॥गंतव्यं रामचंद्रेण स्यात्तव्यं च मया त्र राम
हि॥दर्शनीयाच रामेण रामस्य च कृशावधूः॥१०॥ध्येयं रामपदांभोजं मया च मम सर्वदा॥राम नामामृतं पेयं गेयं च गुण ॥१२॥
कर्मणी॥११॥रामस्तुत्यो मया नित्यं मम वा पुण्यकर्मणः॥रामसेवा मया कार्या मम वा पुण्यकर्मणः॥१२॥इत्थं कृ रामयोरा
म भक्तिः स्याद्दुष्करा परैः॥रामस्यानुग्रहात्स्वर्गः सुप्रापो नात्र संशयः॥१४॥सुपानं भक्तिभावेन राम नामामृतं मया॥त्रिगुग

Joint project of the Rajawade Samshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(13A)

त्यर्थकादिभ्यः कोभावेदादिकर्मणि॥१४॥गतं वनं दाशरथिना रामचंद्रो वनं गतः॥गतं रामेण कतिने स्येवं गत्यर्थधातुषु॥
॥१५॥अकर्मकेषु च यथा ग्रीष्मे शुष्को ह्रदो बुना॥शुष्कं ह्रदेन भुक्ताय ह्रदः सूर्येण भानुना॥१६॥आश्लिष्टो रामचंद्रेण सानुरागे
ण जानकी॥आश्लिष्टा रामचंद्रो यशा मेणाश्लिष्टमित्यपि॥१७॥सीतया चोपशायितो रामः परमधार्मिकः॥रामेण चोपशायि
तं सच्चोपशायितः कृते॥१८॥उपस्थितो गुरु रामो रामेणोपस्थितो गुरुः॥रामेणोपस्थितं चैवमनुक्तमपि बुध्यतां॥१९॥रामेणो
पासितं नित्यं रामः श्रीपासितं गुरुं॥रामेण गुरुभक्तेन चिरं गुरुरुपासितः॥२०॥वनमध्युषितो रामो रामेणाध्युषितं वनं॥रा
मेण चाप्यध्युषितं मे बंबोध्यमनुक्तमेः॥२१॥वानरो वृक्षमारूढो आरूढ वानरो नमेः॥आरूढो वानरेण सौ सरलः फल
संयुतः॥२३॥सीतानुजीर्णा रामेण सोनुजीर्णः प्रियंवदा॥अनुजीर्णं च रामेण त्रिषु रूपमिदं भवेत्॥त्रिष्वादिकर्मणि यथा
प्रभुक्तं राम भुंजा॥प्रभुक्त ओदनो रामः प्रभुक्तो वरमोदनं॥२४॥अकर्मकात्समुत्पन्नो वर्तते कर्तृभावयोः॥शुद्धानदी च
शरदि शुद्धं नद्येत्य करदा हते॥२६॥अथ कर्तरि कथ्यंते क्तनः केचन संप्रति॥निराकरिष्णुः सकलं वैरिणं रामभूपतिः॥२७॥

× उपजातः सुतः पित्रा चोपजातः सुतं पिता॥उपजातं च पित्रेति सर्वत्र परिबुध्यतां ×

१३ हतवान्रावणंरामः कृतवान्कर्मदुष्करं ॥ देवकार्याणिकर्त्तासौरामचंद्रोगुणान्वितः ॥२८॥ रामःकृत्यविदत्यर्थंअरिभिः
क्रोधजित्सदा ॥ रामेकीर्त्तिःप्रसन्नराशेरामोयज्ञात्रुघस्मरः ॥२९॥ जन्माकुश्ववराकश्चरामभीत्याहरावणः ॥ त्रैलोक्यनंदनो
रामःकरग्राहीसमुद्रलः ॥३०॥ रामानंदोमहान्ज्ञातोरामोनिर्गमिषुर्वनं ॥ यज्ञोभिलाषुकोरामोरावणघातुकःपरः ॥३१॥
रामात्तयावनचरःकोपिलेकाचरःकृतौ ॥ सीतामुखा[illegible]मधुपोरामोभीष्टप्रदोभुवि ॥३२॥ त्वकादयोह्यपिभावेस्युर्यथाभो
(15) क्तुंव्रजत्यसौ ॥ भुक्त्वाव्रजामिनगरंभोक्तुंगच्छामिमंदिरं ॥३३॥ वैराग्यराज्यंरामेणगम्यतेवनमद्भुतं ॥ रामोहसन्नेसैत्वरया
तिहस्तुत्यासीनयासह ॥३४॥ गुरुणाहूयमानेनरामेणगम्यतेपुरी ॥ सीतांविलोकयामासरामोनाम्नालिपीडनं ॥३५॥ इत्या
दिकृतिबोध्यव्यंबुधैरुक्तानुसारतः ॥ ॥इति[illegible]०॥ समासेयंकृदन्ताख्यातस्यासद्भिमनोहरा ॥ ॥अथबालकबोधाय
सम्यक्संधिर्विरच्यते ॥ रामेच्छत्रंहरिच्छायाविष्णुच्छप्रगुरुच्छविः ॥१॥ रामोम्लेच्छान्समाच्छिद्यसीताच्छायामप १३
श्यत ॥ अग्रिमस्यछकारस्यद्वित्वमित्यवधार्यतां ॥२॥ अथप्रयत्नेनमयास्वरसंधिर्विधीयते ॥ रामयायीस्त्रिमध्वस्तिज्ञान

क्येषा पतिव्रता ॥३॥ मध्वानं दामा श्रा कांक्षा वेत्री त्यादौ यणा रूलं ॥ यरोहि त्वं यथा पक्षे दध्या स्ते मध्वनुत्तमं ॥४॥ ज्ञानस्येषा मात्रा
कांक्षा पक्षे प्रकृतिवद्यथा ॥ दधि आस्ते मधु अलम् मधु आनंद ईहश ॥ ॥५॥ मातृ आ कांक्षि न मिदं मात्र इत्यादिकं भवेत् ॥ यणो मयो
(KA) हु भयतः इति पक्षे निगद्यते ॥६॥ दध्यास्ते राम मध्वत्र ज्ञानस्य वा यातिसां प्रतं ॥ मध्वानं दो मात्रा कांक्षा इति पक्ष चतुष्टयं ॥७॥ त्वयनं पव
नं चैव च्चायकः पावक स्तथा ॥ नवेथ्य रामसीते छाल बाद कं मुपास्थितं ॥८॥ राम स्विरास्ते सीताध्वा रामाकारो विराजते ॥ नवैषा राम
सीतेव बल राम नवोदनं ॥९॥ सीतो हत्येत्यादि केषु च्यु भवति निश्चितं ॥ रामाग्रतश्च सीतास्ते दधीदं ज्ञानकी हते ॥१०॥ मधु त्तमं मधू
त्तकृष्टस्तनौ भानः पितृ र्षभः ॥ मातृकार इत्यादौ तु स्वर्णे दीर्घः स्मृतं ॥११॥ मित्रे तिष्ठ त्रिः रविष्णोपनय दृष्ट तं परं ॥ इत्यादावेति सर्व
त्र एदोपर मभाषितः ॥१२॥ प एते च विष्मि इह इत्यादौ लोप इष्यते ॥ विकल्पेन ययेते च भवेद्विष्णा विह त्वपि ॥१३॥ इष दर्थ कुशा द
स्य कारे ओकोष्ण मित्यापि ॥ कदा ई चोकद उष्णां च कवा देशो कवोष्ण वत्तु ॥१४॥ गो शब्दस्यावणि इस्याहू वेंद्र इति कथ्यते ॥ गवाश्वे च ग
वाश्वां च गवोदन मिति त्रयं ॥१५॥ केचिदत्र च श्वं गउ ष्ट्र गवोदन मिदं विदुः ॥ प्रोढः प्रोढिस्तथा प्रैषः प्रेष्य स्तुरव लु वृद्धि भाक् ॥१६॥ प्रार्ण

The Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

वत्सतराणं च कंबलार्णं तथैव च ॥ वसनार्णं ऋणार्णं च दशार्णं वृद्धिभाग्भवेत् ॥१७॥ आ घोढा च करोढा च क्को मि सूत्रगुणो भवेत् ॥
१४ स्वैरः स्वैरी स्वैरिणी ति स्वरसंधिरुदाहृतः ॥१८॥ अथ प्रकृतिवद्भावः कथ्यते ते मयाधुना ॥ भो लक्ष्मण उपेहीति सीते आगच्छ सत्व
रं ॥१९॥ रामा स्विणी इमे राम बाहू उत्तम शोभिनो ॥ राम नेत्रे इमे रम्ये राजीवे इव राजतः ॥२०॥ मणीव दंपती वेति निषेधः कस्यचिन्मते ॥
इवार्थे च वकारो यम्भि ति वा कस्यचिन्मते ॥२२॥ अमी अश्वा इति नो संधिर्वदन्त्यमी निगद्यते ॥ अ अयेहि इ इंद्रं च उ उत्तिष्ठ दिकेषु च ॥
(15) एकस्वरे निपाते च न संधिरिति बुध्यतां ॥ अहो अहनो अहं च निपातानां न संधिभाक् ॥२४॥ आकारे नैव संधिस्त्रियाद्वाक्यस्मरण
योर्यथा ॥ आ एवं मन्यसे राम आ एवं मि तिवै किल ॥२५॥ ईषदर्थे क्रियायोग मर्यादाभिविधौ च यः ॥ एतमातं ङितं विंद्याद्वाक्य राम
स्मरणयोरङित् ॥२६॥ ईषदर्थे जलं चोष्णं क्रियायोगे तथैव च ॥ मर्यादायां फलं चाग्रं व्याप्तौ चैवायुसंपदः ॥२७॥ हिम ऋ तौ वा १४
ऋछि इत्यादौ कस्यचिन्मते ॥ न संधिरिति जानीहि व्यंजने संधिरुच्यते ॥२८॥ वर्गप्रथमवर्णानां पंचमातानां तृतीयकाः ॥ घोषवत्सु
स्वरेषु च भवंति न हि संशयः ॥२९॥ पंचमे पंचमा वास्युस्तत्तो यावंति निश्चितं ॥ सौभाग्यभाग सौ रामो वाग्जिगीषुरुरीरब्रजं ॥३०॥

थ×२

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)

दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८

Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com